

Сталий розвиток сільських територій та його інноваційне забезпечення

Слатвінський М. А., к.е.н., в.о. доцента

Ефективне функціонування та підвищення конкурентоспроможності сільського господарства, вирішення соціально-економічних проблем сільських територій можуть бути забезпечені за рахунок використання інновацій, які сприяють кращому використанню економічних ресурсів. Інновації є основним чинником сталого розвитку сільських територій, який передбачає збалансоване економічне зростання, покращення соціально-економічних умов життя та формування відтворюваних екосистем. В зв'язку з цим актуальним є дослідження проблеми вироблення основних засад державної інноваційної політики, спрямованої на забезпечення сталого розвитку сільських територій.

Прискорення інноваційних змін на сільських територіях та забезпечення сталого розвитку останніх потребує значних зусиль зі створення сприятливого інноваційного середовища, забезпечення доступу населення сільських територій до інформаційних ресурсів, нових технологій, до спеціальної та вищої технічної освіти, що разом із реорганізацією економічних відносин на селі, територіальною співпрацею призведе до конкурентоспроможності, господарської та соціальної привабливості та економічного розвитку сільських територій.

Підвищення власної конкурентоспроможності суб'єктами господарювання на сільських територіях виступає одним із основних мотивів до інноваційної діяльності, однак його практична реалізація потребує використання нових організаційних форм науково-технічної співпраці, оптимізації економічної системи та належного фінансування.

Інтенсифікація інноваційної діяльності на сільських територіях може забезпечуватись через територіальну інтеграцію науки та виробництва (кластерів підприємств однієї галузі; мереж підприємств для обміну досвідом та

навчання; різних форм взаємодії науки з виробництвом), а також формування необхідної інфраструктури.

Вагому роль у забезпеченні сталого розвитку сільських територій та його інноваційного забезпечення відіграє їх економічна структура, господарський комплекс та фінансова система держави і регіону.

Економічна структура сільських територій більш пристосована для малих і середніх підприємств (МСП), які, виходячи із обмежених власних фінансових і кадрових ресурсів, не спроможні самостійно займатись науково-дослідними розробками. В зв'язку з цим інноваційний процес на сільських територіях можливо розвивати під зовнішнім впливом, зокрема, організацією співпраці МСП з науково-дослідними установами, підсилюючи її організаційними і територіальними інноваціями.

Беззаперечно, що наукові установи та університетська наука відіграють значну роль в інноваційних процесах. Співпраця МСП з ними мала б сприяти трансферту технологій і ноу-хау, однак, на сільських територіях існує проблема укладення такої співпраці, через що важливо, щоб дані установи були зацікавлені в поширенні інновацій на даних територіях країни.

Ключову роль у сталому розвитку сільських територій відіграє розвиток їх господарського комплексу, взаємодія між його складовими галузями, а саме: сільським, лісовим та рибним господарствами, переробною промисловістю та сільським туризмом.

Інноваційне забезпечення має отримувати належну фінансову підтримку, джерелами якої можуть виступати державні кошти та залучені інвестиційні ресурси, але основними, з огляду на забезпечення власної конкурентоспроможності, є власні активи та місцеві ресурси.

Сільські території за переходу на шлях сталого розвитку та при його інноваційному забезпеченні можуть зустрітися із рядом перешкод, вирішення яких є обов'язковою умовою даного переходу. До зазначених проблем відносять:

- зміни клімату та екологічні проблеми в сільському господарстві;

- необхідність власного енергозабезпечення та використання енергозберігаючих технологій;
- низьку продуктивність сільськогосподарського виробництва;
- негативні демографічні зміни в межах сільських територій;
- низький рівень добробуту та соціальної інфраструктури на сільських територіях;
- інтенсивну міжнародну конкуренцію та проблеми продовольчої безпеки^{1,2}.

Сутність екологічних проблем зводиться до того, що зміни клімату, які спостерігаються на даний час, можуть мати негативний вплив на сільське господарство; розширення земель придатних для сільськогосподарського обробітку є обмеженим; інтенсивне використання земель зменшує їх родючість.

Особливе місце серед названих проблем займають впливи змін клімату, які можуть мати як позитивний, так і негативний характер. Дані зміни є досить актуальними на даний час і користуються підвищеною увагою з боку окремих дослідників та організацій. Узагальнення результатів спостережень та досліджень останніх, проведене Лопатинською А. Ю.³, дозволяє стверджувати, що зміни клімату призведуть до зміни структури вирощуваних культур (наприклад, на півночі сформується більш сприятливі умови для вирощування культур, традиційних для України, тоді як на півдні України в зв'язку із посухами до погіршення), змін в тваринництві (внаслідок зменшення обсягів кормів може зменшитись продуктивність в галузі), зміни в біорізноманітті та поширенні сільськогосподарських шкідників і хвороб, що може спричинити зміну умов ведення сільського господарства (зміна в агрокліматичних зонах структури відповідних їм екосистем та розподілу шкідників і хвороб), необхідність додаткового зрошення у зв'язку із все більшими періодами посух,

¹ Замора О. Стан розвитку соціальної сфери села в сучасних умовах / О. Замора // Економічний аналіз. – Вип. 8. – Ч. 1. – 2011. – С. 82-86.

² Стельмашук Ю. А. Інноваційне забезпечення сталого розвитку природного потенціалу сільських територій / Ю. А. Стельмашук // Сталий розвиток економіки. – №1. – 2011. – С. 135-140.

³ Лопатинська А. Ю. Очікувані наслідки зміни клімату / А. Ю. Лопатинська // Вісник Дніпропетровського університету. Серія «Економіка». – Вип. 5(2). – 2011. – С. 29.

і, відповідно, зміни у структурі харчування населення. Розглянуті зміни клімату, однозначно, вимагатимуть адаптації сільських територій до нових умов ведення сільського господарства, а також загострять проблеми продовольчої безпеки країни.

Досить часто негативно впливають на ефективність сільського господарства і, відповідно, рівень його міжнародної конкурентоспроможності та продовольчої безпеки країни сучасні способи землекористування, які спричиняють надлишкове антропогенне навантаження. Внаслідок застосування останніх за останні 20 років вміст гумусу у ґрунтах зменшився на 0,5 % (щорічні втрати 0,5-0,6 тонн/га), щорічний винос поживних речовин на формування врожаю в 5 разів перевищує обсяги їх надходження (від'ємний баланс елементів живлення у землеробстві становить понад 100 кг/га), крім того, існують й інші проблеми, зокрема 36% орних земель України мають підвищену кислотність, посилюються, основним чином, у Степу ерозійні процеси⁴.

Наявність вище зазначених екологічних проблем вимагає раціонального і ефективного використання природно-ресурсного потенціалу сільських територій, зокрема нових технологій ведення сільського господарства, які призведуть до підвищення продуктивності останнього із зниженням негативних екологічних наслідків від господарської діяльності в ньому. Крім того, вирішення екологічних проблем, насамперед, за рахунок збереження і відтворення навколишнього природного середовища, безпосередньо пов'язане із раціональним використанням рекреаційних ресурсів та формуванням можливостей для розвитку туризму.

Складною на сільських територіях є економічна ситуація, що характеризується занепадом сільських господарств, і відповідним зменшенням доходів сільського населення, залежного від їх розвитку; відзначається погіршення демографічної ситуації, що, основним чином, зумовлюється

⁴ Ходаківська О. В. Природно-ресурсний потенціал сільських територій у контексті забезпечення їх сталого розвитку / О. В. Ходаківська // Сталій розвиток економіки. – №4. – 2012. – С. 161.

міграцією населення, яке втрачає економічні стимули до проживання на сільських територіях; відбувається руйнування соціальної інфраструктури сіл.

Так, у 2011 році кількість діючих сільськогосподарських підприємств становила 56 133, що становить 97% від показника 2005 року, за практично незмінних за цей період площі сільськогосподарських угідь. За розглядуваний період 2005-2011 рр. часто спостерігалось зниження індексів обсягів сільськогосподарського виробництва, за виключенням 2008 і 2011 рр., що пов'язано більше зі сприятливими погодними умовами в цих роках, однак при цьому відзначалося номінальне збільшення рентабельності (на 24,2 %), що можна пояснити зростанням цін реалізації продукції сільського господарства, враховуючи дійсний стан виробництва⁵. Відсутність позитивних зрушень в сільському господарстві встановлює орієнтир на збільшення продуктивності та зниження собівартості сільськогосподарського виробництва, що обумовлює важливість оптимізації всіх його складових.

Негативною тенденцією для розвитку сільських територій є погіршення середовища відтворення населення і трудового потенціалу, що зумовлюється рядом демографічних проблем на селі. За 2005-2011 рр. чисельність сільського населення скоротилася на 0,8 млн. осіб (на 4,7%), при цьому частка осіб віком 0-15 років є більшою, ніж в містах, однак у віці 16-59 років ситуація кардинально змінюється⁶, що пояснюється міграцією до міст у зв'язку з меншими можливостями для працевлаштування – в аграрному секторі реальний обсяг безробіття становить 1,0-1,3 млн. осіб (40% від загальної кількості зайнятих в галузі)⁷.

В селах відзначається низький рівень життя – за межею бідності знаходиться 15,5% загальної кількості селянських господарств, у 25% – сукупні витрати не перевищують рівень прожиткового мінімуму. Крім того, в селах

⁵ Офіційний сайт Державної служби статистики України. – Режим доступу:

http://ukrstat.org/uk/operativ/operativ2006/sg/sg_rik/sg_u/zp_u.html

⁶ Статистичний збірник «Україна у цифрах 2011». – К. : Державна служба статистики України, 2012. – 251 с.

⁷ Замора О. Стан розвитку соціальної сфери села в сучасних умовах / О. Замора // Економічний аналіз. – Вип. 8. – Ч. 1. – 2011. – С. 82.

об'єкти соціальної інфраструктури знаходяться в стані занепаду, а в багатьох їх не вистачає (заклади охорони здоров'я мають лише 66,8% сіл, підприємства служби побуту – 5,3%, школи – 52,1%, ще гірша ситуація з бібліотеками, дошкільними закладами, клубами)⁸.

Таким чином, з метою вирішення вище названих проблем та надання поштовху для соціально-економічного розвитку сільських територій необхідним є збільшення чисельності зайнятих і кількості підприємств як в сільському господарстві, так і суміжних галузях, тобто необхідною є зміна структури виробництва, а також покращення інфраструктурного забезпечення для підвищення рівня життя на сільських територіях.

В основі підвищення ефективності сільського господарства знаходиться використання відновлюваних джерел енергії, що є також надважливим для забезпечення енергетичної безпеки нашої країни, яка імпортує 75% потрібного обсягу природного газу та 85% сирової нафти.

Використання відновлюваних джерел енергії, теоретичний потенціал яких в Україні становить 1259,29 ПДж⁹, та застосування енергозберігаючих заходів на підприємствах сільських територій сприятиме доступності енергоресурсів та зменшенню затрат, забезпеченості додатковими робочими місцями жителів сіл, та матиме позитивний екологічний ефект.

Враховуючи вище встановлену ситуацію, необхідною є державна підтримка інноваційних перетворень з метою забезпечення сталого розвитку на сільських територіях, що, насамперед, з огляду на європейський досвід, має здійснюватись у формі інноваційних програм. На даний час в Україні передбачається реалізація ряду інноваційних програм у сфері сільського господарства: Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 року, «Зерно України» – програми розвитку зерновиробництва з

⁸ Замора О. Стан розвитку соціальної сфери села в сучасних умовах / О. Замора // Економічний аналіз. – Вип. 8. – Ч. 1. – 2011. – С. 84-85.

⁹ Енергетичний потенціал біомаси в Україні / [Лакида П. І., Гелетука Г. Г., Василюшин Р. Д. та ін.], відп. наук. ред. д.с.-г.н., проф. П. І. Лакида: Навчально-науковий інститут лісового і садово-паркового господарства НУБіП України. – К.: Видавничий центр НУБіП України, 2011. – С. 21.

високими виробничими та економічними показниками, «Відроджене скотарство» – розроблення та реалізація програми розвитку скотарства та ряду регіональних програм. Однак, вони поки що не дають відчутних результатів, враховуючи існуючий стан соціально-економічного розвитку сільських територій.

Підвищення ефективності реалізації вище згаданих програм повинно базуватись на використанні ресурсів спеціально створених для сільських територій державних фондів, однак покладання на державну фінансову підтримку є короткостроковим засобом вирішення проблем, через що доцільно підшукувати ринкові механізми фінансування даних програм. Інноваційні програми розвитку сільських територій мають бути спеціалізованими, враховуючи багатофункціональність сільського господарства (виращування різноманітних сільськогосподарських культур та тварин, необхідність збереження біорізноманіття, вплив на економічну структуру, місцеве суспільство і культуру сільських територій).

Загалом, формування стратегії сталого розвитку сільських територій має здійснюватись на засадах загальнодержавної політики, базуючись на плануванні розвитку, з врахуванням потреб та інтересів місцевих жителів. Реалізація даної стратегії за інноваційного підходу забезпечить конкурентоспроможність та економічну привабливість сільських територій, що сформує довготерміновий потенціал їх розвитку. Для досягнення поставлених цілей має застосовуватись комплекс правових, організаційних, стратегічних, інфраструктурних і фінансових заходів.

Пріоритетним в даній стратегії для забезпечення впровадження інновацій та розвитку МСП має виступати вертикальна та горизонтальна інтеграція і кластеризація сільського, лісового, рибальського господарств, туризму, біоенергетики та соціальної інфраструктури.

Концепція сталого розвитку сільських територій має передбачати формування регіональних центрів, в яких формуються основні елементи соціальної інфраструктури, однаково необхідні жителям сільських і міських

територій; зростання кооперації між останніми, на основі чого має забезпечуватись підвищення рівня життя і обслуговування населення. Використання наукових ресурсів університетів та інших наукових установ повинно бути оптимізоване для доступу до знань і нових технологій, концентрованих в міських центрах, підприємств і населення сільських територій.

Отже, основним завданням стратегії сталого розвитку є спільний розвиток міських центрів та прилеглих сільських територій для посилення обслуговування останніх, трансферу ноу-хау і, основним чином, захисту доступу до основних соціальних послуг. Одночасно, це дозволить забезпечити якісними послугами туристів, що підвищить якість рекреації на даних територіях.

Важливою складовою розвитку сільських територій має виступати впровадження зелених технологій отримання енергії, враховуючи високий біоенергетичний потенціал України, та енергозбереження в межах єдиної державної чи регіональної енергетичної стратегії.

Зменшення енергозалежності сільських територій надасть їм додаткові економічні переваги – зменшиться енергозалежність від постачальників, будуть забезпечені кращий контроль над витратами на енергію та можливість отримання доходу від її реалізації у разі перевиробництва, що збільшить загальне використання енергії в регіоні, посиляться локальні інвестиції та місцева економіка, регіон стане більш привабливим для працевлаштування.

На основі проведеного дослідження можна зробити висновки, що забезпечення сталого розвитку сільських територій на інноваційній основі можливе за застосування таких заходів:

1. Пошуку адекватних форм державного і регіонального управління, що дозволить залучення до даного процесу місцевої влади.
2. Забезпечення взаємодії між сільськими територіями і міськими центрами, оптимальний підхід до якої має бути вироблений в межах експериментальних регіонів на основі застосування спеціальних

програм для забезпечення функціональних зв'язків та вироблення мотивації до їх встановлення.

3. Створення механізму трансферу технологій і ноу-хау для впровадження інновацій на сільських територіях, здійснення досліджень з вирішення актуальних проблем цих територій (створення соціальних інновацій, управління локальними природними ресурсами, розвитку туристичної галузі, капіталізації соціальної та інженерної інфраструктури).
4. Покращення економічної ефективності провідних для регіону галузей на основі розробки та просування програм, що забезпечать ефективність інновацій, зокрема: для подолання занепаду сільського господарства необхідна його підтримка через субсидування та застосування маркетингу; необхідним є проведення політики з підвищення багатофункціональної ролі лісів (для захисту від природних лих, використання привабливості лісів у туристичних цілях, з метою промислового використання деревини); для виробництва відновлюваної енергії важливим є вибір джерел, що широко представлені на території; потрібна трансформація місцевої промисловості із створенням нових підприємств.
5. Впровадження ринкових механізмів фінансування програм розвитку сільських територій, оскільки державне ефективне лише у короткостроковому періоді.
6. Формування регіональних енергетичних концепцій як основи для стимулювання до енергозбереження і використання відновлюваних джерел енергії, які будуть спрямовані на отримання доступу до більшої кількості енергетичних ресурсів.